
Гістарыяграфія эпохі НЭПу

Замест прадмовы

Паўставаньне новай беларускай гістарыяграфіі ўкладаецца ў адно дзесяцігодзьдзе, а менавіта ў 1920-я гады. Хоць беларуская гістарыяграфія 1920-х гадоў стваралася пад знакам дырэктыўнага прасоўваньня ў навуковае асяродзьдзе марксізму, сярод выбітных гісторыкаў яшчэ адчуваліся ранейшыя акадэмічныя традыцыі. На гэтым тле паўставалі новыя інстытуцыі, якія дзейнічаюць сёньня ды вызначаюць прафэсійную гістарыяграфію Беларусі.

НЭП

Калі дэлегаты X зьезду Расійскай камуністычнай партыі (большавікоў) у сакавіку 1921 аддавалі свае галасы за суровую расправу над удзельнікамі Кранштадзкага паўстаньня, яны ўхвалілі і радыкальныя перамены на эканамічным фронце, якія сапраўды азначалі палёгку для змучаных вайной і рэквізыцыямі гаспадарнікаў¹.

Некаторыя элемэнты гэтай палітыкі папросту азначалі адмову ад татальнага адміністраваньня на ўзроўні дробных і сярэдніх прадпрыемстваў ды гаспадарак. Пачалося спантаннае эканамічнае адраджэньне. На прыватных прадпрыемствах БССР працавала 3 % рабочых, але выраблялі яны каля 70 % прадукцыі рознічнага таваразвароту². І хоць 82 % усяго насельніцтва БССР жыло на вёсцы, распачыналася новая ўрбанізацыя — у сярэдзіне 1920-х гадоў ужо каля 40 % гарадскога насельніцтва былі колішнімі вяскоўцамі.

Адначасова структурныя зьмены вызначалі жыцьцё вёскі. Паводле Зямельнага кодэксу 1923 г. сяляне павялічылі свае зямельныя надзелы на чвэрць. У выніку, так званым сераднякам належала 60 % фэрмаў і каля 70 % ворнае зямлі — і менавіта яны сталі галоўнаю сілай на вёсцы³. У той жа час ідэя калектыўнага гаспадараньня, нягледзячы на афіцыйную падтрымку, не мела вялікага посьпеху — у 1925 г. калгасам належала ўсяго толькі 0,7 % ворнае зямлі. Каб павялічыць эфэктыўнасьць гаспадараньня, шмат хто зь сялянаў перасяляліся з

буйных вёсак на хутары — бліжэй да сваіх палеткаў. Тым больш, што тагачасны наркам земляробства БССР Зьміцер Прышчэпаў ухваляў гэты працэс.

Зрэшты, гэтакі посьпех адноснай гаспадарчай самастойнасьці нараджаў трывогу за яе будучыню. Эфэктыўнасьць працы і заробкі на прыватных прадпрыемствах няўхільна павялічваліся, а на дзяржаўных назіралася адваротная тэндэнцыя. Эканамічная рэчаіснасьць уваходзіла ў выразную супярэчнасьць з афіцыйнай дзяржаўнай ідэалёгіяй ды правакавала пытаньні пра сэнс балышавіцкае рэвалюцыі. Суіснаваньне парасткаў эканамічнай свабоды ды разбудова таталітарнай дзяржавы ня мела будучыні.

БЕЛАРУСІЗАЦЫЯ

Палітыка беларусізацыі, якую ў першай палове — сярэдзіне 1920-х гадоў праводзіла КП(б)Б, прадугледжвала пашырэнне ўжываньня беларускай мовы ў афіцыйнай сфэры, а таксама ў адукацыі і культуры. Па сутнасьці, яна была часткаю агульнасаюзнай палітыкі «карэнізацыі», што ставіла на мэце ўцягненьне ў розных рэгіёнах СССР у сацыяльную і культурную палітыку балышавікоў нацыянальных кадраў. Такім чынам, галоўнаю задачай «беларусізацыі», як часткі стратэгіі «карэнізацыі», была далейшая саветызацыя краю. Прынамсі, так разьлічвалі стваральнікі гэтай палітыкі. І гэтая мэта зусім не хавалася, бо ў партыйных інструкцыях сьцьвярджалася, што «авалоданьне беларускай мовай ёсьць ключ да кіруючай ролі партыі ва ўсім культурным будаўніцтве БССР»⁴.

Тэарэтычны базіс беларусізацыі заклаў гісторык Усевалад Ігнатоўскі, былы сацыял-рэвалюцыянэр, які перайшоў у камуністычны лягер і стаў уплывовым наркамам асьветы⁵. Свае тэзы пра партыйную кадравую палітыку Ігнатоўскі апублікаваў у сьнежні 1921 г. у артыкуле пад назвай «Беларускае нацыянальнае пытаньне і Камуністычная партыя»⁶. Зыходным пунктам разважаньняў Ігнатоўскага быў тэзіс пра тое, што ў беларускай нацыі адсутнічае клясавая дыфэрэнцыяцыя. Паводле яго, скасаваньне балышавіцкай рэвалюцыяй 1917 г. сацыяльных бар'ераў для беларусаў азначала нацыянальнае вызваленьне, бо «клясавы і нацыянальны склад беларусаў амаль што адпавядае адзін другому». Фармулявалася адпаведная кадравая палітыка камуністычнай партыі:

¹ Хоскінг Дж. *История Советского Союза. 1917—1991* / Пер. с англ. П. Куценковой. Смоленск: Русич, 2001. С. 111.

² Шыбека З. *Нарыс гісторыі Беларусі (1795—2002)*. Мн.: Энцыклапедыкс, 2003. С. 246.

³ Запруднік Я. *Беларусь на гістарычных скрывахаваньнях*. Мн.: БФС — ВЦ «Бацькаўшчына», 1996. С. 92.

⁴ Лыч Л., Навіцкі У. *Гісторыя культуры Беларусі*. Мн.: Экаперспектыва, 1996. С. 202.

⁵ Запруднік Я. *Беларусь на гістарычных скрывахаваньнях*. С. 91.

⁶ Ігнатоўскі У. *Беларускае нацыянальнае пытаньне і Камуністычная партыя* // *Вольны сьцяг* (Менск). № 6/8, 1921, 25 сьнеж. С. 38—40.

трэба ўвасьці ў гэтыя беларускія працоўныя гушчы з асьветна-камуністычнай працай. А дзеля гэтага трэба ўліцца ў гэтыя гушчы, не баючыся страціць чыстату расійскай літаратурнай мовы.

Беларусізацыя ў БССР не распачалася б без падтрымкі Сталіна. Яшчэ ў сакавіку 1921 г. на X зьездзе РКП(б), на тым самым, на якім Ленін абвесьціў плян увядзеньня Новай эканамічнай палітыкі, адбылася дыскусія адносна нацыянальнай палітыкі ў БССР. Прагучалі абвінавачваньні, што ў Менску штучна ствараюць беларускую нацыянальнасьць. У адказ наркам па справах нацыянальнасьцяў Сталін заявіў пра беспадстаўнасьць прэтэнзіяў, прызнаў існаваньне беларускага народу і беларускай мовы і дадаў, што культура гэтага народу можа разьвівацца толькі на грунце беларускай мовы⁷. Гэта было вельмі выразным указаньнем для балышавіцкай партыі ў Беларусі, якая складалася зь беларусаў толькі на 20 %. І сапраўды, як можна было ігнараваць беларускае пытаньне, якое вельмі актыўна абыгрывала Польшча, а тэма нацыянальнага разьвіцьця цалкам укладалася ў канцэпцыю інтэрнацыяналізацыі і сусьветнай рэвалюцыі?

Што цікава, параўнаньне статусу Беларусі з каляніяльным належыць партыйным дакумэнтам:

...з палітыка-сацыяльным уціскам беларускія працоўныя масы падлягалі і нацыянальна-культурнаму прыгнёту. Ішла русіфікацыя краю, які зьяўляўся як бы калёніяй імперыі⁸.

Улады БССР сыстэматычна заахвочвалі эмігрантаў вярнуцца на Бацькаўшчыну. А правядзеньне палітыкі беларусізацыі зьмяніла стаўленьне да БССР многіх палітыкаў, якія ўваходзілі ў склад эміграцыйных структураў БНР. Афіцыйнаму Менску ў той час было што ім прапанаваць, і гэта ўжо непасрэдным чынам тычыцца тэмы паўставаньня акадэмічнай беларускай гістарыяграфіі. Беларускія дзеячы і вяртанцы з эміграцыі атрымалі прэстыжныя пасады ў БДУ і ў Інбелкульце, працу ў выдавецкіх і культурных установах.

Зрэшты, назіральнікам збоку гэта кідалася ў вочы. Напярэдадні пэрыяду вялікага тэрору, у траўні—чэрвені 1929 г., у Менску адбывалася праверка з боку Цэнтральнай кантрольнай камісіі ВКП(б) на чале са старшынём ЦКК КП(б) Украіны Затонскім. У падрыхтаваным камісіяй дакладзе была зробленая заява, што большая частка інтэлігенцыі БССР настроеная антысавецка:

Ствараецца ўражаньне, што засеўшая ў цэнтральных і іншых навуковых установах нацыяналістычная вярхушка патэнтаваных прадстаўнікоў беларускай

⁷ Мірановіч Я. *Найноўшая гісторыя Беларусі*. Санкт-Пецярбург: Неўскі прасцяг, 2003. С. 62—63.

⁸ *Известия Центрального Бюро Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии*. 1921, 5 дек. С. 5.

культуры значна затрымлівае тэмп саветызацыі. А ў гэты самы час партыйнае кіраўніцтва Беларусі падтрымлівае вельмі блізкія адносіны зь дзеячамі былых антысавецкіх урадаў. У Менску ня лічыцца ганебным сустракацца з гэтымі «піянэрамі» культуры пры шклянцы гарбаты, а то і больш моцных напояў, у мэтах быццам бы партыйнага кіраўніцтва ў адносінах інтэлігенцыі⁹.

Увогуле, БССР узору сярэдзіны 1920-х гадоў, як на сённяшні час, выглядала даволі экзатычным утварэннем з чатырма дзяржаўнымі мовамі, лібэралізаваным раздробным гандлем ды самастойнымі фэрмэрскімі гаспадаркамі. Беларускія камуністы хацелі пазьбегнуць запісу пра дыктатуру пралетарыяту, таму Канстытуцыя БССР была ўхвалена толькі ў 1927 г., у той час як Канстытуцыю СССР зацвердзілі ў студзені 1924 г.¹⁰. Гэтая фармулёўка выглядала недарэчнай у краі, дзе больш за 80 % насельніцтва складалі сяляне.

УНІВЭРСЫТЭТ

Вось у гэтых эканамічных і палітычных варунках адбывалася інстытуалізацыя беларускай гістарыяграфіі. У 1921 г. у Менску быў адчынены Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, у 1922 г. — Інстытут беларускае культуры, які ў 1928 г. быў пераўтвораны ў Беларускаю акадэмію навук. У 1920-х гадах у многіх адносінах менавіта ўніверсітэт стаў асноўнай пляцоўкай для развіцця беларускай гістарыяграфіі. БДУ ствараўся прафэсурай, якая мела ўжо багата досвед працы ва ўніверсітэтах расійскай традыцыі і многія прынцыпы арганізацыі даследаванняў і выкладання былі проста перанесеныя ў Менск ды прыстасаваныя да мясцовых рэаліяў. Для арганізацыі Акадэміі навук спатрэбілася значна больш часу і, прынамсі, у сферы сацыяльна-гуманітарных навук гэтая навуковая ўстанова ў большай ступені арыентавалася на мясцовыя кадры. Але ж акадэмічныя пэрыёдыкі рыхтаваліся ў той час ужо на такім узроўні, што многія апублікаваныя там артыкулы застаюцца для нас узорам і нашы навуковыя патрэбы прымушаюць да іх рэгулярна звяртацца.

Ідэя заснавання ў Менску ўніверсітэту аформілася ў канцы XIX ст. і ў пачатку XX ст. Менская гарадзкая дума рабіла неаднаразовыя захады для адкрыцця ў губэрскім цэнтры вышэйшай навучальнай установы. У гэтым пытанні гарадзкія ўлады і мясцовыя абшарнікі не знайшлі паразумення з губэрскай адміністрацыяй і імперскім урадам у Санкт-Пецярбурзе¹¹. Рэальна падрыхтоўчыя працы па стварэнні ўніверсітэту распачаў урад БНР. Камісія народнай асьветы Ўсебеларускага кангрэсу выказалася за неадкладнае адкрыццё ў Беларусі ўніверсітэту, і ў красавіку 1918 г. Народны сакратарыят

⁹ Цытата паводле: Лыч Л., Навіцкі У. *Гісторыя культуры Беларусі*. С. 209.

¹⁰ Мірановіч Я. *Найноўшая гісторыя Беларусі*. С. 56.

¹¹ Гл. падрабязней: Шыбека З. В. *Мінск сто гадоў таму*. Мн.: Беларусь, 2007. С. 131—133.

асветы БНР склікаў камісію па стварэнні ў Менску ўніверсітэту. І хоць урад БНР пад наступам Чырвонай арміі вымушаны быў эміграваць, ідэя ўніверсітэту засталася і яе рэалізаваў ужо ўрад БССР.

11 ліпеня 1921 г. быў выдадзены дэкрэт аб адкрыцці Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту, які ствараўся з трох факультэтаў — грамадзкіх навук, медыцынскага, рабочага. Першым рэктарам быў прызначаны ўжо вядомы на той час расійскі гісторык Уладзімер Пічэта, які шмат займаўся даследаваньнем сацыяльна-прававых працэсаў у Вялікім Княстве Літоўскім. Пічэта быў кампраміснай фігурай, бо шмат хто ў Менску ў якасці рэктара-заснавальніка жадаў бачыць Яўхіма Карскага. Трэба сказаць, што Карскі разам з гісторыкам і сацыялягам Доўнар-Запольскім стваралі свае праекты ўніверсітэцкіх статутаў для ўраду БНР, што было нэгатыўна ўспрынята камуністычнымі ўладамі. Пічэта жа павёў сябе вельмі асьцярожна і, больш таго, з імпэтам акунуўся ў справу арганізацыі ўніверсітэту, а потым як прафэсійны гісторык заняўся стварэннем уласнай навуковай школы, якая стала часткаю беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі.

У 1922/1923 навучальным годзе ў БДУ быў створаны пэдагагічны факультэт, які сярод іншых чатырох аддзяленьняў меў таксама сацыяльна-гістарычнае. Дэканам гэтага новага факультэту стаў гісторык Усевалад Ігнатоўскі. Разам з Васілём Дружыцам і Мітрафанам Доўнар-Запольскім дэкан чытаў курс гісторыі Беларусі ад старажытнасьці да падзелаў Рэчы Паспалітай. У 1920-я гады сярод прадметаў гістарычнага цыклу выкладаліся: гісторыя сярэднявечча (праф. Ясінскі), гісторыя расійскай культуры (А. Савіч), гісторыя старажытнай культуры (С. Кацэнбоген), гісторыя сьветапоглядаў (У. Ігнатоўскі) і інш. У 1925/1926 навучальным годзе курс крыніцазнаўства вёў Зьміцер Даўгяла¹². Уласна ж Гістарычны факультэт БДУ будзе створаны пазьней — ужо ў 1934 г.

Што важна, ужо з 1922 г. ўніверсітэт меў свой пэрыёдык — «Працы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту ў Менску». Паступова, з 1925 г. выпускі «Прац БДУ» сталі прадметна-тэматычнымі — асобна выдаваліся гістарычныя, праўныя, філялягічныя, фізыка-матэматычныя, медычныя сшыткі. Але напачатку пераважалі гістарычныя працы прафэсуры новага ўніверсітэту, напісаныя, пераважна, у ранейшы пэрыяд іхнай дзейнасьці — Уладзімера Пічэты, Аляксандра Савіча, Уладзімера Перцава, Мікалая Нікольскага. Зразумела, друкаваліся яны па-расійску. Але ўжо ад 1927 г. у афіцыйным выданьні БДУ пачалі друкавацца артыкулы асьпірантаў Пічэты — Андрэя Бурдзейкі, Тодара Забелы, Аксіньні Таўсталес. Вядома, гэтыя працы былі напісаныя ўжо па-беларуску. Сярод выкладчыкаў-гісторыкаў найраней па-беларуску стаў друкавацца Васіль Дружыц. А Пічэта таксама даволі хутка змог пісаць па-беларуску — ягоня навуковыя працы на гэтай мове зьяўляюцца ў друку ад 1926 г.

Наколькі шырокімі бачыліся кіраўніцтву БССР і афіцыйных культурных інстытуцыяў функцыі ўніверсітэту і рэальныя межы краю, сьведчыць вельмі

¹² Гістарычны факультэт. Да 70-годдзя заснавання / Адк. рэд. С. М. Ходзін. Мн.: БДУ, 2004. С. 19.

цікавае цвёрджаньне з апублікаванай справаздачы БДУ за першы акадэмічны, 1921—1922, год, у якой БДУ бачыўся

*цэнтральным культурным котлішчам ня толькі сучаснай Беларусі, але і суседніх губэрняў, што далучаюцца да яе, Віцебскай, Гомельскай, Смаленскай*¹³.

Трэба сказаць, што фінансаваньне ўнівэрсытэту адбывалася ня толькі зь дзяржаўнага бюджэту (вядома, гэта была галоўная крыніца). Асабліва напачатку дзейнасьці БДУ студэнты мусілі былі пакрываць значную частку коштаў навучаньня. Немалую матэрыяльную падтрымку аказвала амэрыканская гуманітарная адміністрацыя АРА, за кошт якой, напрыклад, у 1923 г. была адчынена студэнцкая сталовая ва ўнівэрсытэцкім будынку па вуліцы Багадзельнай (цяпер — Камсамольская)¹⁴.

ПАД ЗНАКАМ ПІЧЭТЫ

У пачатку свайго існаваньня Беларускі ўнівэрсытэт меў праблемы з кадрамі прафэсуры. Як адзначаў першы рэктар унівэрсытэту Ўладзімер Пічэта, «справа ў тым, што шмат выдатных выкладчыкаў баяліся пераехаць у Менск, што БДЗУ ня будзе наогул існаваць»¹⁵. У тут ужо спатрэбіліся аўтарытэт самога Пічэты ды ягоная настойлівая праца па забесьпячэньні прыстойных варункаў для працы і жыцьця прафэсуры, якую загітаваў рэктар. Як прыгадваў адзін з такіх прафэсараў Сяргей Мялкіх, «сустрэча ў Маскве з рэктарам БДУ У. І. Пічэтам, ягоны сьветлы погляд на будучыню БДУ хутка пераканалі мяне ў тым, што трэба ехаць менавіта ў Менск»¹⁶.

Як рэктару, Пічэту прыходзілася ня толькі чытаць лекцыі і весьці сэмінарскія заняткі (да таго ж па праблемах, якімі ніхто раней не займаўся), але ў значнай ступені наладжваць усю працу унівэрсытэту ў горадзе, дзе былі праблемы з памяшканьнямі, адсутнічалі спецыялізаваная навуковая бібліятэка ці абсталяваньня лябараторыі.

Паводле ўспамінаў ягоных сучасьнікаў, Пічэта выглядаў досыць арыстакратычна. Мікола Улашчык піша, што на ўтанараваньні Янкі Купалы ў сакавіку 1922 г. Пічэта быў ледзьве не адзіным, хто знаходзіўся на сцэне без паліто. Яму было тады 43 гады,

¹³ *Белорусский Государственный Университет за 1921—1922 академический год*. Мн., 1922. С. 6.

¹⁴ *Гісторыя Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэта ў біяграфіях яго рэктараў* / А. А. Яноўскі, А. Г. Зельскі. Мн.: БДУ, 2001. С. 17.

¹⁵ Пічэта У. І. Беларускі Дзяржаўны Унівэрсытэт напярэдадні 10-годдзя Кастрычнікавай рэвалюцыі // *Беларускі Дзяржаўны Унівэрсытэт да 10-й гадавіны Кастрычнікавай рэвалюцыі*. Менск, 1927. С. 24.

¹⁶ *Гісторыя Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэта...* С. 14.

*ён быў прыгожы, вытанчаны, добра апрануты. Было ўражанне, што ён не спецыяльна ўпрыгожыўся для вечарыны, а такой была ягоная сутнасьць. Тое, што гэта інтэлігент высокай культуры, адразу кідалася ў вочы*¹⁷.

Пічэта ж тады ж зрабіў і першы даклад. Цытуючы вершы Шаўчэнкі, Пічэта прамаўляў як сапраўдны палтаўчанін. Па-беларуску ж ён гаварыў, падвойваючы словы: «Наркомпросвета, Белорусский дзяржаўны гоударственны універсітэт». Але ж пісаў Пічэта на добрай беларускай літаратурнай мове.

Іншы ракурс на Пічэту прапануе ў сваіх успамінах Яўхім Кіпель, тагачасны студэнт БДУ: «Сам Пічэта называў сябе сэрбам, толькі сэрбскага ў ім нічога не было, ён быў расеец»¹⁸.

За часамі Пічэты гісторыя выкладалася практычна ўсім студэнтам БДУ, а гісторыя Беларусі была абавязковым прадметам на ўсіх факультэтах¹⁹. Чыталіся гэтыя лекцыі звычайна ўвечары, бо многія са студэнтаў удзень працавалі. Абавязковым было наведваньне сэмінарскіх заняткаў, але не лекцыяў. І па колькасці слухачоў у аўдыторыях можна было бачыць, наколькі папулярны той ці іншы лектар.

Пічэта вёў сэмінарскія заняткі па тым жа прадметах, па якім чытаў лекцыі. На сэмінарах па гісторыі Беларусі ў першыя гады існаваньня ўнівэрсытэту студэнты пісалі рэфэраты паводле клясычных прац Любаўскага («Абласны падзел і мясцовае кіраванне Літоўска-Рускай дзяржавы да часу выданьня першага Літоўскага статута...» «Соймы Літоўска-Рускай дзяржавы да Люблінскай уніі 1569 году») ды па тых крыніцах, што былі прыкладзеныя да гэтых выданьняў. Таксама шырока вывучалася на сэмінарах і праца самога Пічэты «Аграрная рэформа Жыгімонта Аўгуста...»

Як прыгадваюць былыя ягоныя студэнты, Пічэта меў запальчывы характар, але на занятках максымальна стрымліваўся. На іх рэктар вучыў «выціскаць» з крыніцы па магчымасьці ўсё, і ў той жа час выкладаць здабытае ў самым кароткім выглядзе. Паводле Ёлашчыка, на занятках па Першым статуте Пічэта прымушаў чытаць артыкул, а потым вусна выкладаць ягоную сутнасьць «у двух словах». Студэнты чыталі па чарзе ў тым парадку, у якім сядзелі за сталамі. Пасьля прачытаньня прафэсар запытваўся ў студэнта: «Пра што тут напісана? Скажыце ў двух словах». Студэнт, які ўпершыню ў жыцьці знаёміўся з падобнай крыніцай, да таго ж, не заўжды добра валодаючы старабеларускай мовай,

¹⁷ Ученик об учителе: Историк Н. Н. Улащик об академике Владимире Ивановиче Пичете. 1984 г. / Подг. В. Скалабан // *Исторический архив*. 2004, № 6. С. 125.

¹⁸ Кіпель Я. Эпізоды = Episode / Пад рэд. І. Урбановіч і З. Саўкі. Нью Ёрк: Беларусь, 1998. С. 60.

¹⁹ Баранова Е. В. В. И. Пичета — организатор исторического образования в Белорусском государственном университете // *Працы гістарычнага факультэта БДУ*. Вып. 3. Мн., 2008. С. 177.

пачынаў блытана пераказваць змест. Пічэта перапыняў яго: «Не. Скажыце ў двух словах»²⁰.

Дзеля гэтага першыя заняткі праходзілі вельмі марудна. Да перапынкаў тых, хто чытаў і пераказваў, на ілбе зьяўляліся кропелькі поту. Але потым у гэтых жа студэнтаў адкрывалася разуменьне старажытных тэкстаў. Дамогшыся гэтага, выкладчык прымушаў выкладаць сутнасьць артыкула на паперы. Паралельна ён паведамляў розныя звесткі пра эпоху Статута, пра тое, хто яго складаў²¹.

Дзякуючы ініцыятывы Пічэты ў 1927 г. пры БДУ была адчынена асьпірантура²², пры ўнівэрсытэце было пакінута 20 асьпірантаў, а рэктар сам узяўся кіраваць некалькімі асьпірантамі-гісторыкамі. Пічэта быў патрабавальным навуковым кіраўніком, ягоная праца з асьпірантамі была вельмі індывідуальнай.

У нядзелі каля 11 гадзіны асьпіранты прыходзілі да свайго кіраўніка на кватэру, дзе адбываліся дыскусіі па розных навуковых тэмах, — пазьней падобную форму «хатніх сэмінараў» Пічэта выкарыстае ў свой маскоўскі пэрыяд працы, калі яны сталі называцца «пічэтнікамі»²³. Вучні Пічэты мусілі «адточваць свае пэры», пішучы кароткія рэцэнзіі на вялікую колькасьць гістарычнай літаратуры, што выходзіла ў той час, асабліва ва Ўкраіне. Пічэта даваў гэтыя кнігі сваім асьпірантам, патрабуючы ад іх рэцэнзіі на 4—5 машынапісных старонак. І гэтыя рэцэнзіі-анатацыі былі разьлічаныя на публікацыю, таму да іх напісаньня асьпіранты падыходзілі вельмі адказна²⁴. Як прыгадваў Мікола Ўлашчык, выразы «вучыўся ў Пічэты» ці «вучань Пічэты» яшчэ ў 1970-х заставаліся адзнакай якасьці падрыхтоўкі гісторыка²⁵.

Апроч таго, Пічэта разгарнуў вялікую грамадскую працу. У Менску тых часоў ня рэдкасьць былі нейкія публічныя дыспуты, альбо нейкія афіцыйныя пасяджэньні, дзе ў рамках дазволенай ідэалёгіі можна было яшчэ дыскутаваць. Рэктар БДУ браў у падобных імпрэзах жывы ўдзел. Праз 25 гадоў, у апошнія дні жыцьця Пічэты той жа Ўлашчык запытаеца ў свайго настаўніка, якія мэты ставіў той, падтрымліваючы традыцыю падобных вечарынаў. У адказ Пічэта сказаў, што хацеў зрабіць унівэрсытэт цэнтрам грамадзкага жыцьця Беларусі²⁶.

²⁰ Улащик Н. Н. В. И. Пичета в первые годы существования Белорусского государственного университета // *Славяне в эпоху феодализма. К столетию академика В. И. Пичеты*. М.: Наука, 1978. С. 68—69.

²¹ Ученик об учителе: Историк Н. Н. Улащик об академике Владимире Ивановиче Пичете. С. 125—126.

²² *Прафесары і дактары навук Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсітэта* / Склад. А. А. Яноўскі. Мн., 2001. С. 224.

²³ Королук В. Д. Владимир Иванович Пичета (опыт творческого портрета) // *Вопросы истории*. 1970, № 8. С. 82—83; Бобиньска Ц. Воспоминания об учителе // *Славяне в эпоху феодализма*. С. 98—99.

²⁴ Ученик об учителе: Историк Н. Н. Улащик об академике Владимире Ивановиче Пичете. С. 126.

²⁵ Улащик Н. Н. В. И. Пичета в первые годы... С. 72.

²⁶ Улащик Н. Н. В. И. Пичета в первые годы... С. 71.

Таксама ва ўспамінах дачкі Пічэты Ксеньні менскі пэрыяд для яе бацькі быў вельмі важным. У сувязі з новым прызначэньнем у 1921 г. Пічэту прыйшлося перасяліцца з Масквы ў Менск, адмовіцца ад працы ў Галоўнай архіўнай управе, а ў 1924 г. пакінуць катэдру ў Маскоўскім унівэрсытэце. У Менск Пічэта паехаў адзін — сям’я засталася ў Маскве. У тым ліку таму Пічэта пэрыядычна наведваў у Маскву.

У Менску Пічэта займаў кватэру з трох невялікіх пакояў. Нягледзячы на заняцасць, рэктар БДУ любіў наведвацца ў госьці. Як адзначае дачка Ксеньня, адбывалася гэта ў 10 ці 11 гадзіне ўвечары, бо раней часу не ўдавалася знаходзіць. А «менская прафэсура была вельмі гасьціннай»²⁷. У 1927 г. Ксеньня пражыла некалькі месяцаў у сталіцы БССР: «Нядоўгае жыццё з бацькам у Менску я прыгадваю як адзін з найлепшых пэрыядаў майго жыцця».

Ксеньня Пічэта ў сваіх мэмуарах асабліва адзначала, што яе бацька вывучыў беларускую мову так добра, што мог публічна выступаць па-беларуску. А ад выкладчыкаў ён таксама вымагаў веданьня гэтай мовы, на якой адбываўся навучальны працэс ва ўнівэрсытэце.

Пічэта паспрабаваў вярнуць у Беларусь бібліятэку Храптовічаў — у 1925 г. ён наведваў Харкаў, тагачасную сталіцу радавай Украіны, каб прасіць Наркамасьветы УСРР выканаць волю яе заснавальніка і перадаць шчорсаўскую бібліятэку і архіў графа Храптовіча з Кіева ў Менск²⁸. А ў 1928 г. у яго адбылася надзвычай важная сустрэчы ў Празе, эфэкты якой будуць мець працяг у будучыні — 24 жніўня Пічэта быў прыняты міністрам замежных спраў Чэхаславацкіны Эдуардам Бэнэшам.

Тагачасны дырэктар Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КП(б)Б акадэмік Сярбента лічыў некаторыя ўчынкі Пічэты найвышэйшымі. Ён прыгадваў восеньскі 1929 г. візіт рэктара БДУ ў менскую сядзібу АДПУ. Ён увайшоў туды са сваёй палачкай, у пэнсэ, і папрасіў у дзяжурнага сустрэчы са старшынём Беларускага ДПУ. Пытаньне ў Пічэты было наступнае:

Рэч у тым, што ва ўнівэрсытэце ў апошнія дні арыштавалі некалькі выкладчыкаў, а цяпер зрываюцца заняткі. Я ня ведаю, што рабіць.

Старшыні ДПУ ў той момант не было на месцы, а намесьнік старшыні накінуўся на рэктара:

*Вы што надумалі? Прыйшлі абараняць ворагаў народу, контррэвалюцыянараў, нацыяналістаў? Вам што, рабіць няма чаго? Органы ведаюць, што да чаго. І памятайце: гэта толькі пачатак, а не канец*²⁹.

²⁷ Пичета К. В. Владимир Иванович Пичета // *Славяне в эпоху феодализма*. С. 117.

²⁸ *Гісторыя Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэта...* С. 24.

²⁹ Иоффе Э. Г. Академик В. И. Пичета (1878—1947) // *Новая и новейшая история*. 1996, № 5. С. 219.

Неўзабаве пасля свайго візіту ў АДПУ Пічэта быў вызвалены ад пасады рэктара.

Змаглі пакінуць Беларусь Ясінскі і Доўнар-Запольскі. Рэктар жа БДУ трымаўся да канца. Але і ён патрапіў у пастку хітрай камбінацыі АДПУ.

У 1929—1931 гадах АДПУ была сфабрыкаваная так званая «Акадэмічная справа» па абвінавачванні акадэмікаў і супрацоўнікаў АН СССР у стварэнні контррэвалюцыйнай арганізацыі «Усенародны саюз барацьбы за адраджэнне вольнай Расіі» з мэтай зьвяржэння савецкай улады і адраджэння манархіі. Па працэсе праходзіла 115 чалавек, а галоўным фігурантам быў вядомы пецябурскі гісторык Сяргей Платонаў (гэтая справа атрымала яшчэ назву «справа Платонава»). Уладзімер Пічэта зьнешне выпадкова праходзіў па гэтай справе, але выглядае, што ён ня мог унікнуць яе.

Як піша сучасны пецябурскі гісторык Віктар Брачаў³⁰, трохі незвычайным было тое, што каб разграміць школу расійскіх гісторыкаў, уладам прыйшлося скарыстацца дапамогаю АДПУ. Але ж калі ўзяць да ўвагі, што апошнім прытулкам С. Платонава і ягонай школы стала Акадэмія навук і яе ўстановы (Бібліятэка АН, Археаграфічная камісія, Пушкінскі дом), то нічога дзіўнага тут няма. Бо ў адрозненне ад іншых устаноў, АН знаходзілася ў зусім адметным палажэнні і, карыстаючыся гэтым, супраціўлялася спробам яе саветызацыі. «Дастаць» адтуль Платонава і ягоных вучняў самі гісторыкі-марксісты без дапамогі АДПУ не маглі. Адным рашучым ударам АДПУ ўлады пастанавілі саветызаваць Акадэмію навук, выгнаць адтуль «рэакцыйных» акадэмікаў ды дабіць прадстаўнікоў буржуазнай гістарыяграфіі на чале з Платонавым, якія акапаліся там³¹.

У пачатку 1930 г. праф. Пічэта скіраваўся ў навуковую камандзіроўку ў архівы Масквы і Ленінграду. У Маскве ён сустракаўся з акадэмікам Любаўскім, які папрасіў яго перадаць у Ленінградзе ліст акадэміку Платонаву. Пічэта прыбыў з Масквы ў Ленінград 2 студзеня 1930 г. і выканаў просьбу, ня ведаючы зместу ліста, а таксама тое, што за Платонавым ужо даўно сочыць АДПУ. Да таго ж на словах Пічэта перадаў словы Любаўскага пра тое, што аднаго з калег Платонава праф. Ягорава выклікалі ў АДПУ на допыт³².

Сяргей Платонаў быў арыштаваны 12 студзеня 1930 г. па падазрэнні ў актыўнай антысавецкай дзейнасці і ўдзеле ў контррэвалюцыйнай арганізацыі. Верагодна, падчас ператрусу быў выяўлены і ліст Любаўскага, перададзены Пічэтам. Прасока пачалася таксама за Пічэтам. На працягу жніўня—верасня 1930 г. былі арыштаваныя вядомыя гісторыкі, прафэсары Маскоўскага ўніверсітэту М. Любаўскі, Ю. Гацье ды інш. 13 верасня (паводле іншых дадзеных 14 верасня) у Менску арыштавалі Пічэту.

³⁰ Сам ён паходзіць з Браслаўшчыны.

³¹ Брачев В. С. *Крестный путь русского историка. Академик С. Ф. Платонов и его «дело»*. СПб.: Стомма, 2005. С. 283.

³² Брачев В. С. *Крестный путь...* С. 334.

Пічэту абвінавачвалі адначасова ў вялікадзяржаўным шавінізьме, беларускім буржуазным нацыяналізьме ды ў пражоўдзяў арыентацыі. Шматмесячны побыт у ДOME папярэдняга зняволеньня ў Ленінградзе на працягу 1930—1931 гг. сур'ёзна падарвалі Пічэтава фізычнае і маральнае здароўе.

У сямейным архіве дачкі Ўладзімера Пічэты Ксеньні захоўваецца адна з кніг, якая знаходзілася з гісторыкам у ягонаў камэры. У дзень абвяшчэньня першых вынікаў следзтва Пічэта занатаваў на першай старонцы кнігі:

*Я раней спадзяваўся, а цяпер няма надзеі. Зрэшты, усё роўна. Я прымірыўся і напакутаваўся... Няхай будзе рашэньне супраць мяне, хоць гэта было б злачынствам, я спакойна скончу сваё трагічнае існаваньне. Хіба... [далей неразборліва] не трагізм быць усё жыцьцё змагаром супроць манархіі... [далей неразборліва] і шчыра аддаць усё сваё жыцьцё савецкай уладзе?! Буду пакутаваць разам з такімі махровымі... [далей неразборліва], як Любаўскі і Платонаў. Гэта лінія супроць лёсу. Хвароба мая прагрэсуе. Страўнік перастаў дзейнічаць. Лекар мала мною цікавіцца. Калі вышлюць мяне, то тады, калі я буду ўжо ня ў стане пераносіць свае пакуты і здолею скончыць сваё існаваньне*³³.

У жніўні 1931 г. Пічэта быў высланы ў Вятку, дзе працаваў нармоўшчыкам і табэльшчыкам у каапэратыве грамадзкага харчаваньня. Існуе сямейная легенда, як Пічэта быў вызвалены з ссылкі. У пачатку чэрвеня 1934 г. у Маскву зь візітам прыбыў міністар замежных спраў Чэхаславацчыны Эдуард Бэнэш. 9 чэрвеня 1934 г. Чэхаславацчына падпісала дакумэнт пра ўсталяваньне дыпляматычных адносінаў з СССР, пасля чаго міністар быў прыняты Сталіным. Менавіта падчас гэтай сустрэчы чэхаславацкі палітык выказаў зацікаўленьне ў лёсе Пічэты і пажадаў спаткацца зь ім. Ссылны гісторык быў тэрмінова расшуканы ў Вятцы, падкормлены, адзеты ў прыстойны гарнітур і адпраўлены на спатканьне з Бэнэшам³⁴.

Уладзімер Пічэта ў сапраўднасьці вярнуўся да выкладаньня і да навукі. Спачатку ён працаваў у Варонескім пэдагагічным інстытуце, а ў 1935 г. здолеў вярнуцца ў Маскву. Паступова славiстычныя студыі сталі галоўным навуковым кірункам для Пічэты — у 1939 г. на ягоную ініцыятыву былі створаныя сэктар славяназнаўства Інстытута гісторыі АН СССР ды катэдра гісторыі паўднёвых і заходніх славянаў на гістарычным факультэце Маскоўскага ўнівэрсытэту, якія ён і ўзначаліў. А ў 1946 г. стаў адным з заснавальнікаў і намесьнікам дырэктара Інстытута славяназнаўства АН СССР. У гэтай функцыі ён пабыў зусім нядоўга — у чэрвені 1947 г. Уладзімер Пічэта памёр.

Асноўная маса напісанага Ўладзімерам Пічэтам у 1930—1947 гг. засталася ў рукапісах, шмат што не было закончана, а тым больш не падрыхтаванае да дру-

³³ Иоффе Э. Г. Академик В. И. Пичета... С. 220.

³⁴ Иоффе Э. Г. Академик В. И. Пичета... С. 221.

ку. Найбольш плённымі пэрыядамі ягонай навуковай творчасці засталіся дэрэвалюцыйны, а таксама 1920-я гады ў Беларусі.

Расійскі гісторык Уладзімер Каралюк, які належаў да навуковай школы Пічэты, прыгадваў:

*Я выдатна памятаю, зь якім хваляваньнем і ўздывам апавядаў Уладзімер Іванавіч пра менскі пэрыяд свайго жыцця. Адчувалася, што для яго гэтыя гады былі сапраўды гераічныя, напоўненыя напружанай працай*³⁵.

Акурат у Беларусі Пічэта стаў адным з найбуйнейшых арганізатараў гістарычнай навукі³⁶. Але ж ягоная менская навуковая школа была расьцярушаная, а найлепшыя вучні (Андрэй Бурдзейка, Тодар Забела, Канстанцін Кернажыцкі і інш.) былі арыштаваныя і загінулі ў ссылцы. Іхныя публікацыі ды працы самога Пічэты, захаваўшы зьўрыстычную каштоўнасьць, застаюцца знакамі-напамінамі про той фэнамэнальны пэрыяд беларускай гістарыяграфіі.

ІНБЕЛКУЛЬТ

Іншым асяродкам складаньня беларускай гістарыяграфіі стаў Інстытут беларускае культуры (Інбелкульт), утвораны ў студзені 1922 г. на базе Навукова-тэрміналягічнай камісіі. Першапачаткова Інбелкульт падзяляўся на дзьве сэкцыі — прыродазнаўчую і этноляга-лінгвістычную. 25 ліпеня 1924 г. быў зацьверджаны Статут Інбелкульту, паводле якога інстытут становіўся найвышэйшай дзяржаўнай навуковай установай. Склад супрацоўнікаў Інбелкульту быў пашыраны. Акурат тады была створаная гістарычна-археалягічная сэкцыя (у 1927 г. яна была перапрафіляваная ў сацыяльна-гістарычную). З структурных падразьдзяленьняў гістарычнай тэматыкі існавалі таксама: сэкцыя па вывучэньні рэвалюцыйнага руху ў Беларусі з камісіяй па складаньні біяграфічнага слоўніка рэвалюцыйных барацьбітоў рэспублікі; этнаграфічная сэкцыя. Апроч таго дзейнічалі сталыя навуковыя камісіі, у тым ліку па ахове помнікаў старажытнасьці.

Ідэя Інбелкульту як унівэрсальнай навуковай інстытуцыі карысталася даверам у адмыслоўцаў. Дзеля супрацоўніцтва з інстытутам у 1925 г. зь Ленінграду перабраўся ў Менск Браніслаў Эпімах-Шыпіла, а з Магілёва — Зьміцер Даўгяла. Мітрафан Доўнар-Запольскі ў нядоўгі, меншы за год, пэрыяд свайго знаходжаньня ў Менску ўзначальваў Гісторыка-археалягічную камісію і пасьпеў у студзені 1926 г. арганізаваць I зьезд дасьледчыкаў беларускай археалёгіі і археа-

³⁵ Каралюк В. Д. Владимир Иванович Пичета (опыт творческого портрета) // *Вопросы истории*. 1970, № 8. С. 76.

³⁶ Каралюк В. Д. Владимир Иванович Пичета // *Славяне в эпоху феодализма. К столетию академика В. И. Пичеты*. М., 1978. С. 10—11.

графіі. Найважнейшае дасягненне камісіі — гэта падрыхтоўка пад кіраўніцтвам Даўгялы археаграфічнага праекту «Беларускі архіў», якое стала найбольш значным навуковым выданнем гістарычных дакументаў у даваеннай Беларусі. Са складу камісіі была вылучаная Падкамісія па старым Менску³⁷. Доўнар-Запольскі паводзіў сябе вельмі актыўна, а пасля крытыкі рукапісу ягонай «Гісторыі Беларусі» ён вымушаны быў з’ехаць зь Беларусі. Прычынялася яшчэ адна старонка беларускай гістарыяграфіі.

У лютым 1926 г. улады вывелі Інбелкульт са структуры Народнага камісарыату асветы і абвесцілі яго самастойнай установай пры СНК БССР. Вось тады старшынём прэзідыюму Інбелкульту стаў Усевалад Ігнатоўскі, ідэоляг беларусізацыі. Пры пераўтварэнні ж Інбелкульту ў кастрычніку 1928 г. у Беларускую акадэмію навук Ігнатоўскі стаў прэзідэнтам акадэміі. А ў 1929 г. быў створаны Інстытут гістарычных навук. На жаль, яго фармальнае разьвіццё адбывалася ў пэрыяд раскручвання масавага тэрору. У 1930 г. Уладзімер Пічэта быў пазбаўлены годнасьці акадэміка, а ў лютым 1931 г. прэзідэнт акадэміі і дырэктар Інстытуту гісторыі Ёсевалад Ігнатоўскі зрабіў сабе сьмерць.

Безумоўна, беларуская гістарыяграфія 1920-х гадоў фармавалася пад уплывам традыцыяў расійскай гістарыяграфіі. Многія з тых, хто з расійскіх унівэрсытэтаў у той час прыехалі працаваць у Беларусь, мэтадалягічна паходзілі зь дзяржаўніцкай школы расійскай гістарыяграфіі. Яе прадстаўнікі ўважалі за галоўную сілу ў гісторыі надклясавую дзяржаву, якая выяўляе інтарэсы грамадства ў цэлым. Позьніх прадстаўнікоў дзяржаўніцкай школы называлі таксама юрыдычнай школай з-за іх увагі да прававых інстытутаў дзяржавы. Таму робіцца зразумелым такая ўвага беларускай прафэсуры і іхных асьпірантаў да заканадаўчых крыніц Вялікага Княства Літоўскага. Увага ж да сацыяльных структур укладвалася ў кантэкст інтарэсаў як пазытывісцкага, так і марксісцкага кірункаў гістарыяграфіі. Што яшчэ пакінула нам гістарыяграфія 1920-х, дык гэта пільную ўвагу да крыніц. На няшчасьце, рэпрэсіі канца 1920-х і праз усе 1930-я гады прыпынілі разьвіццё гістарычнай навукі ў БССР.

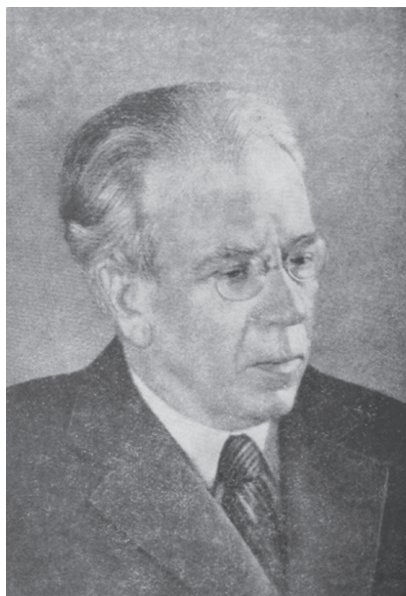
1920-я гады засталіся ў мінулым — у наступнае дзесяцігодзьдзе на афіцыйных прамовах у Менску іх сталі называць часам саступак у эканамічнай палітыцы і патураньнем нацыянал-дэмакратам у культурным будаўніцтве. Але беларуская гістарыяграфія дваццатых засталася і ўяўляе зь сябе адзін з тых набыткаў, якія складаюць нашу пазытыўную спадчыну.

Алег Дзярновіч

³⁷ *Інстытут Беларускае Культуры. Гісторыя ўзьнікненьня. Сучасная структура. Навукова-дасьледчая дзейнасьць*. Менск: ДВБ, 1926. С. 45.

Аляксандар Савіч.

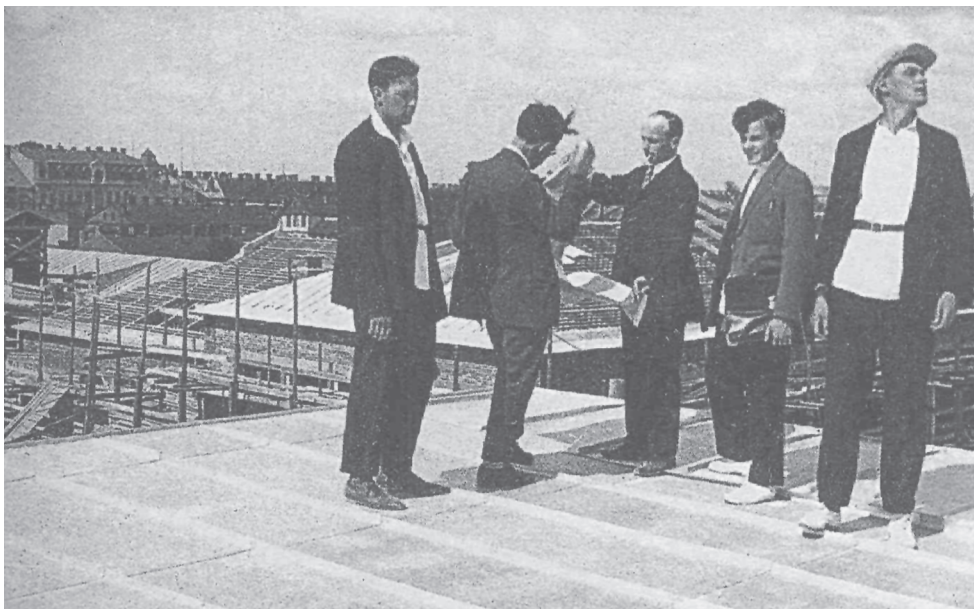
Прафэсар Пічэта.
1940-я гады.

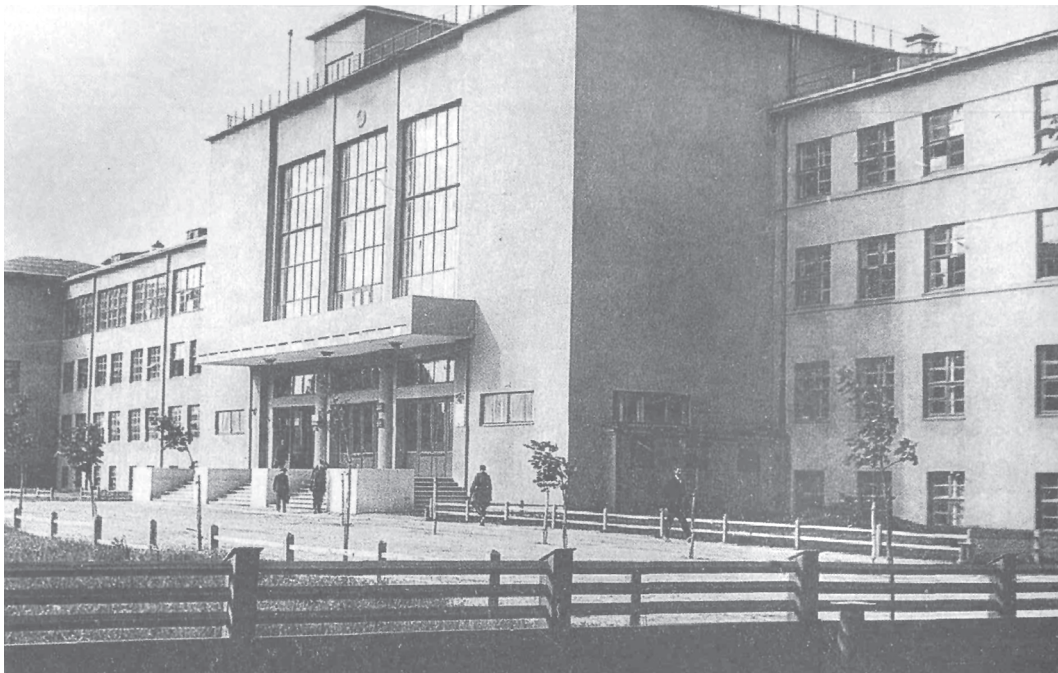
Прэзідыюм Гістарычна-археалагічнай секцыі Інбелкульту, 1926 г.
Зьлева направа: І. Сербаў, М. Мароз, В. Дружыц, З. Даўгяла.

Адзін з карпусоў БДУ (былое камэрцыйнае вучылішча на Васілеўскім, пазьней Земляробскім завулку — у раёне ўнівэрсытэцкага гарадка; цяпер не існуе). 1928 г.

Група архітэктараў на будаўніцтве ўнівэрсытэцкага гарадка паводле праекту архітэктара Георгія Лаўрова (другі справа). 1930 г.

Галоўны корпус БДУ. Захаваўся ў перабудаваным выглядзе як галоўны корпус Беларускага дзяржаўнага пэдагагічнага ўнівэрсытэту. 1934 г.

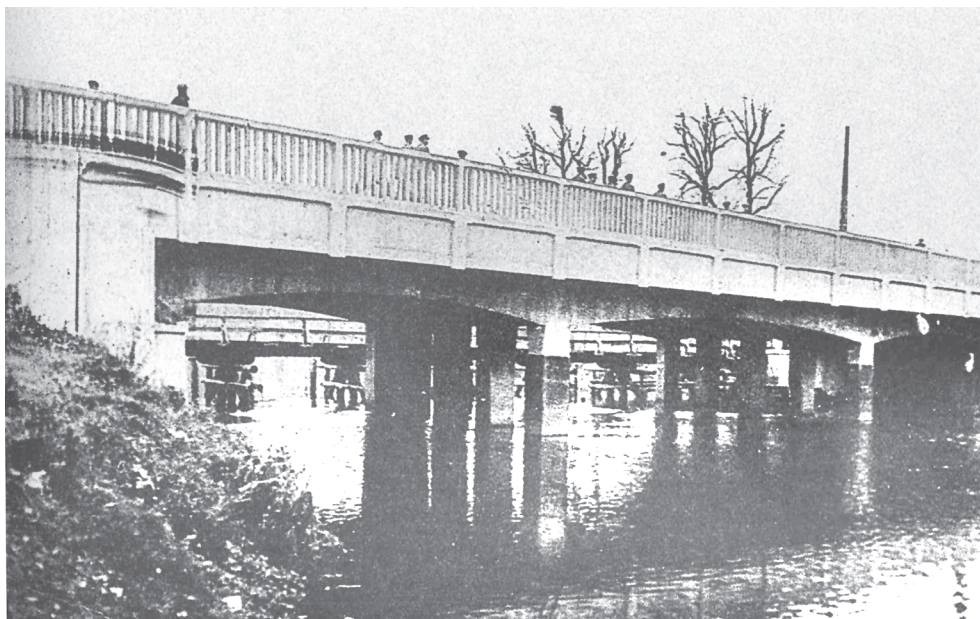
Пэдагагічны тэхнікум на вул. Савецкай (цяпер праспэкт Незалежнасьці). 1925 г.

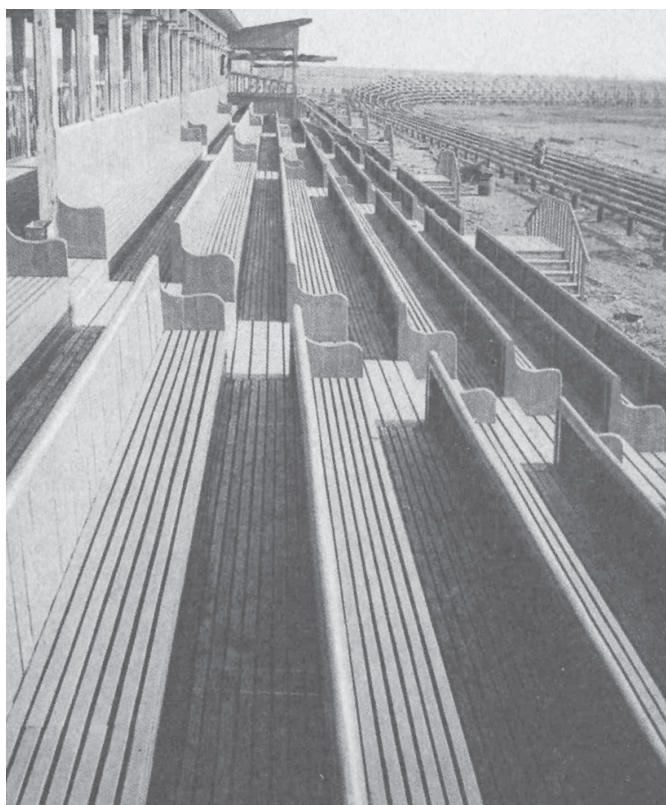
Першы менскі трамвай, які пераяжджае новы мост, адмыслова пабудаваны для трамвайнага руху з Траецкай гары (раён Опэрнага тэатру) у бок Верхняга горада. Восень 1929 г.

Сад «Профінтэрн» (парк імя Горкага). Від на трэк. 1927 г.

Першы ў Менску жалезабэтонны мост празь Сьвіслач.
Савецкая вул. (праспэкт Незалежнасьці). Канец 1920-х гадоў.

Трыбуны
Ўсебеларускага
стадыёну.
1930-я гады.

Дом сям'і Пічэтаў у горадзе Мостар (Босьнія і Герцагавіна). Фота 1976 г.

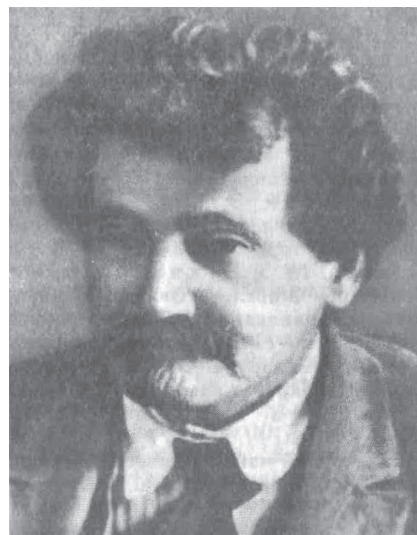
Прафэсар Пічэта са сваімі аспірантамі. 1926 г. Крайні справа — Тодар Забела.

Выкладчыкі і студэнты БДУ. Першы шэраг: Васіль Дружчыц (другі зьлева), Уладзімер Пічэта, Аляксандар Сянкевіч.

Зьмітра Даўгяла.

Мітрафан Доўнар-Запольскі.

Першыя прафэсары БДУ, 1922 г. Рэктар Уладзімер Пічэта ў ніжнім шэрагу ўсярэдзіне.

Управа БДУ, 1926—1927 гг.

Прафэсар Пічэта са сваімі асьпірантамі, 1926 г.

Пасьля працы. Рэктар Пічэта (у цэнтры) разам з прафэсарам Мікалаем Нікольскім (зьлева) і прафэсарам Міхайлам Піятуховічам (справа).